

MITTUNIVERSITETET

Institutionen för socialt arbete

KURS: SA046G Socialt arbete GR (C), Självständigt arbete, 15hp

ÄMNE: Socialt arbete

HANDLEDARE: Veronica Svärd

SAMMANFATTNING: I Sverige får sjukvården inte assistera surrogatmödraskap men det är inte förbjudet för svenska barnlösa par att åka utomlands för att bli föräldrar på detta sätt. Svensk lagstiftning är inte anpassad till surrogatmödraskap vilket kan göra handläggarna osäkra vid dessa ärenden och barnen kan därför hamna utanför rättssystemet. Syftet med studien är att belysa hur svenska föräldrar som har fått barn genom surrogatmödraskap bemöts av svenska myndigheter. Studien visar att myndigheternas rättstillämpning och bemötande skiljer sig åt beroende på var respondenterna varit bosatta. Respondenterna har upplevt bra bemötande av de myndighetspersoner som har haft riktlinjer att följa och/eller handlagt liknande processer med surrogatmödraskap tidigare. Studien visar att barnets bästa många gånger hamnar i skymundan och att barnen har saknat reell vårdnadshavare i upp till sex månader. Vidare framkommer att lagstiftningen är utformad på ett sätt som missgynnar fäder vilket i sin tur också riskerar att försätta barn i ett utsatt läge.

NYCKELORD: Surrogatmödraskap; Myndigheters bemötande; Svensk lagstiftning; Barnets bästa.

TITEL: Surrogatbarnet, ärendet myndigheterna helst inte vill handlägga

- Myndigheters bemötande vid surrogatmödraskap utifrån svensk lagstiftning och föräldrarnas perspektiv.

FÖRFATTARE: Katharina Hansson och Emelie Olofsson

DATUM: Höstterminen 2011

FÖRORD

Först och främst vill vi tacka de par som har ställt upp på intervjuer och delat med sig av sina erfarenheter till oss. Vidare har vi fått hjälp från olika myndigheter med information, justeringar och kompletteringar till vårt material genom hela arbetet, vilket är oerhört uppskattat. Då denna uppsats kom att involvera en del lagstiftning har universitetsadjunkt Carl-Johan Wase tagit sig tid att kommentera och komma med förslag till justeringar och det är vi mycket tacksamma för.

Sist men inte minst ett stort tack till vår engagerade handledare Veronica Svärd som hela tiden har varit snabb med respons när vi har lämnat in material och kommit med konstruktiv kritik.

Denna uppsats är skriven med Nordic Social Work Research som mall.

Katharina Hansson och Emelie Olofsson

Östersund 2012

Surrogatbarnet, ärendet myndigheterna helst inte vill handlägga

- Myndigheters bemötande vid surrogatmödraskap utifrån svensk lagstiftning och föräldrarnas perspektiv.

Katharina Hansson och Emelie Olofsson

I Sverige får sjukvården inte assistera surrogatmödraskap men det är inte förbjudet för svenska barnlösa par att åka utomlands för att bli föräldrar på detta sätt. Svensk lagstiftning är inte anpassad till surrogatmödraskap vilket kan göra handläggarna osäkra vid dessa ärenden och barnen kan därför hamna utanför rättssystemet. Syftet med studien är att belysa hur svenska föräldrar som har fått barn genom surrogatmödraskap bemöts av svenska myndigheter. Studien visar att myndigheternas rättstillämpning och bemötande skiljer sig åt beroende på var respondenterna varit bosatta. Respondenterna har upplevt bra bemötande av de myndighetspersoner som har haft riktlinjer att följa och/eller handlagt liknande processer med surrogatmödraskap tidigare. Studien visar att barnets bästa många gånger hamnar i skymundan och att barnen har saknat reell vårdnadshavare i upp till sex månader. Vidare framkommer att lagstiftningen är utformad på ett sätt som missgynnar fäder vilket i sin tur också riskerar att försätta barn i ett utsatt läge.

Nyckelord: surrogatmödraskap; myndigheters bemötande; svensk lagstiftning; barnets bästa.

Inledning

Enligt svensk lag är det förbjudet för sjukvården att assistera surrogatmödraskap. Det är dock inte förbjudet för svenska par att skaffa barn på detta sätt utomlands. I Sverige finns det flera barn som har tillkommit genom surrogatmödraskap men det finns ingen statistik över hur många barn det faktiskt rör sig om. Norska studier visar att mer än 50 norska barn varje år tillkommer genom surrogatmödraskap (RFSL, 2011).

Svenska socionomer träffar dessa familjer när familjerna kommer i kontakt med socialtjänsten, Skatteverket, Migrationsverket och Försäkringskassan i och med anmälan om svenskt medborgarskap, fastställande av faderskap, vårdnad, föräldrapenning och så vidare. Socionomer spelar internationellt en viktig roll för surrogatmödrar när reproduktiva tjänster erbjuds globalt och gränsöverskridande (Balakrishnan, Blyth, Palattiyil & Sidhva, 2010).

Det finns relativt lite forskning kring surrogatmödraskap i Sverige och den som finns visar att om surrogatmödraskap inte tillåts diskrimineras de som behöver den här metoden för att bli föräldrar men också de som vill agera surrogatmödrar (Jönsson, 2003) och att lagstiftningen måste skydda alla barn och deras familjer (Singer, 2006).

Mediedebatten om huruvida surrogatmödraskap ska tillåtas eller inte är desto mer levande. Nedan följer exempel på detta. En aktiv debattör när det gäller surrogatmödraskap är journalisten Kajsa Ekis Ekman som jämför surrogatmödraskap med prostitution och menar att det är en global industri där kvinnor i fattiga delar av världen utnyttjas av människor i väst (Ekman, 2010). I Dagens Nyheter intervjuas en man som har fått två döttrar genom surrogatmödraskap och beskriver svårigheterna med att få vårdnaden om sina biologiska barn (Gyllenberg, 2006). Även Sveriges Television har uppmärksammat att surrogatbarn kommer i kläm. En socionom på en familjerätt beskriver svårigheterna med att handlägga dessa ärenden då de inte finner stöd i lagstiftningen för sina beslut samt att riktlinjer från Socialstyrelsen saknas (Gazett, 2011). Flera motioner (2010/11:So419; 2009/10:Sk533; 2004/05:So439) har lagts fram till Riksdagen under 2000-talet som behandlar frågan om surrogatmödraskap och att detta bör utredas.

Svensk lagstiftning omöjliggör för svensk sjukvård att genomföra proceduren

Enligt svensk lag är surrogatmödraskap inte uttryckligen förbjudet men får ej utföras av svensk sjukvård. Surrogatmödraskap kräver antingen insemination, så kallat partiellt surrogatmödraskap, eller provrörsbefruktning (IVF) då både ägg och spermie förs in i surrogatmoderns livmoder, så kallat fullständigt surrogatmödraskap. Insemination och IVF regleras i Lag om genetisk integritet 6 kap. 1§ och 7 kap. 3§ (SFS 2006:351). Vid insemination måste kvinnan vara gift eller sambo och partnern måste skriftligt samtycka till insemination. Vid IVF, då ägget inte är kvinnans eget, krävs att det är makens eller sambons spermier som befruktar ägget. Därmed förbjuder denna lagstiftning sjukvården att assistera ett surrogatmödraskap. Dessutom försvåras detta sätt att skaffa barn av föräldrabalkens (FB) 1 kap. 6-9§§ där det framkommer att den som föder ett barn samt dennes make, sambo eller registrerade partner skall anses vara barnets föräldrar (SFS 1949:381). Trots att svensk lagstiftning motverkar surrogatmödraskap är det inte förbjudet för svenska par att skaffa barn genom surrogatmödraskap utomlands.

Lagstiftningen är inte anpassad för surrogatbarn med följden att de kan hamna utanför rättsystemet i början av sina liv. Dessutom talar mycket för att det här sättet att bilda familj blir allt vanligare och det är av vikt att berörda myndigheter skyddar dessa barns rätt till föräldrar och vårdnadshavare. Syftet med studien är att belysa hur svenska föräldrar som har fått barn genom surrogatmödraskap bemöts av svenska myndigheter. Följande frågeställningar har valts för att uppfylla syftet. Vilka svårigheter upplever föräldrar som skaffat barn genom surrogatmödraskap i deras kontakt med svenska myndigheter? Upplever dessa föräldrar att

myndigheterna tar hänsyn till barnets bästa? Svarar svensk lagstiftning och handläggning upp till de behov som surrogatbarnet har för att försäkras en trygg uppväxt?

Begrepp och definitioner

Med *surrogatmödraskap* menas att en kvinna ”lånar ut” sin livmoder och bär samt föder barnet för att sedan överlåta barnet till de tilltänkta föräldrarna (Nationalencyklopedin, 2011). Andra begrepp som används för surrogatmödraskap är värdmödraskap och assisterat mödraskap. I den här studien kommer benämningen surrogatmödraskap att användas. Två former av surrogatmödraskap nämns; *partiellt surrogatmödraskap* innebär att surrogatmammans ägg och den tilltänkta faderns spermier används (Reilly, 2007) medan *fullständigt surrogatmödraskap* syftar till att ett provrörsbefruktat ägg från en annan kvinna (den tilltänkta modern eller en äggdonator) förs in i surrogatmoderns livmoder (Nationalencyklopedin, 2011). En kvinna som agerar surrogatmoder kan få ekonomisk ersättning. Vid *altruistiskt surrogatmödraskap* får surrogatmodern endast ersättning för omkostnader relaterade till graviditeten samt förlorad arbetsinkomst medan vid *kommersiellt surrogatmödraskap* får surrogatmodern särskild ersättning utöver ersättning motsvarande den vid altruistiskt surrogatmödraskap (RFSL, 2011). Begreppet bemötande används i den här studien om alla respondenters enskilda kontakter med myndigheter.

Tidigare forskning

Internationellt finns det studier om barns uppväxt i en surrogatfamilj men även om den rättsliga regleringen i olika länder. Länder som tillåter surrogatmoderskap är bland annat Storbritannien, Kanada, Israel, Australien, Nederländerna, Belgien och Danmark (Schwarz, 2003; Fishman, 1996). Tyskland och Norge är förutom Sverige exempel på länder där surrogatmoderskap inte är tillåtet (Golombok, Jadva, Lycett, MacCallum & Murray, 2004; Smerdon, 2008).

Golombok et al. (2004) har genomfört en komparativ studie där de jämfört föräldrar som fått barn på naturlig väg med föräldrar som fått barn genom surrogatmödraskap. De drar slutsatsen att de senare oftare uttrycker större värme och ett större engagemang för sina barn än de som skaffat barn på naturlig väg. Andrews (1995) drar liknande slutsatser och menar att parens längtan efter barn ger goda förutsättningar för barnet. Syftet med studien var bland annat att undersöka riskerna med surrogatmödraskap för surrogatmodern, barnet och de tilltänkta föräldrarna. Andrews (1995) slutsats är att det finns för- och nackdelar med surrogatmödraskap men poängterar att en stor nackdel är att barn kan hamna i ett rättsligt tomrum gällande vem som barnets juridiska föräldrar.

I Indien är det tillåtet med kommersiellt surrogatmödraskap sedan 2002 och allt fler par från västvärlden kommer till Indien för att få barn med hjälp av en indisk surrogatmoder. Både Smerdon (2008) och Balakrishnan et al. (2010) anser att ökningen av indiska surrogatmödrar beror på de lägre kostnaderna ett surrogatmoderskap i Indien innebär i jämförelse med USA. Studien av Balakrishnan et al. (2010) uppmärksammar hur skyddet för kvinnor som agerar surrogatmödrar ser ut och menar att det legala skyddet är litet. Socialarbetare måste förespråka de mänskliga rättigheterna för dessa kvinnor och informera om fertilitetsfrågor då det finns kvinnor som utnyttjas för att de inte är medvetna om sina rättigheter (Balakrishnan et al., 2010).

En belgisk studie har följt fullständiga surrogatmödraskap mellan åren 1997 till 2010 på ett belgiskt fertilitetscenter. Surrogatmödrarna i studien var ofta släktingar till de tilltänkta föräldrarna. En stor del av de par som deltog kom från Frankrike och det kopplar forskarna till Frankrikes förbud mot surrogatmödraskap (Autin, Delvigne & Gustin, 2011). Det råder en rättslig osäkerhet kring surrogatmoderskap inte bara i Sverige utan även i länder där det är tillåtet som exempelvis Kanada. Reilly (2007) nämner att tvister kan uppstå mellan surrogatmodern och de tilltänkta föräldrarna och att det då är svårt att komma överens om vad barnets bästa är.

I Storbritannien tillåter man altruistiskt men inte kommersiellt surrogatmödraskap. Det uppmärksammas att problem kan uppstå när brittiska par åker utomlands för att få barn genom surrogatmödraskap. Problemen, enligt Gamble (2009), uppkommer när Storbritanniens lagar inte överensstämmer med lagarna i det land barnet föds. Ett exempel ges då brittisk och ukrainsk lag krockar. Surrogatmodern och hennes man är enligt brittisk lag föräldrar medan de tilltänkta föräldrarna enligt ukrainsk lag är barnets föräldrar. Kollisionen mellan dessa två länders lagstiftning resulterade i att detta barn var statslöst vid födseln (Gamble, 2009).

Då surrogatmödraskap inte är tillåtet i Sverige finns det tämligen lite forskning i ämnet. I Jönssons (2003) avhandling om surrogatmödraskap lyfts surrogatmödraskap ur barnets perspektiv bland annat. Han finner inga uppenbara hinder för surrogatmödraskap för barnets skull. Singer (2006) menar att oavsett om Sverige är för eller emot surrogatmödraskap förekommer det och det finns små möjligheter att förhindra att barn blir till på detta sätt. Lagen får inte användas som ett verktyg för att försvåra för föräldrarna utan måste skydda barnet. Singer (2006) drar paralleller till lagstiftningens utformning i början av 1900-talet då utomäktenskapliga barn belastades för att de tillkommit på ett sätt som samhället ogillade. Hon menar att lagstiftningen måste skydda alla barn och deras familjer.

Metod

Att genomföra kvalitativa intervjuer tillsammans med att utröna gällande rätt på området ansågs bäst lämpat för att uppfylla studiens syfte. I syfte att nå en djupare förståelse för respondentens upplevelse användes kvalitativa intervjuer och en induktiv strategi enligt Olsson och Sörensen (2011) där empirin är utgångspunkten för studien.

Rekrytering och urval

Eftersom surrogatmödraskap inte är reglerat i lag och inte registreras i offentliga register är det svårt att veta hur många barn som tillkommit på detta sätt. Det är en så kallad dold population. Respondenterna i denna studie har därför rekryterats genom ett självselektionsurval. Det är ett icke-sannolikhetsurval vilket innebär att respondenterna själva avgör om de vill vara med i urvalet (Halvorsen, 1992). Annonser placerades på tre olika hemsidor på Internet; familjeliv.se – Sveriges största familjesajt, regnbagsfamiljer.ning.com – en hemsida för icke heteronormativa familjer och på surrogat.nu – en hemsida för alla som vill/ska/har skaffa/t barn genom surrogatmödraskap. Detta innebär att enbart familjer som besökt någon av dessa hemsidor har givits möjlighet att delta. Annonser utformades som ett erbjudande att delta i en studie kring myndigheters bemötande av surrogatmödraskap med en e-postadress som respondenterna kunde svara till. Detta urvalsförfarande förutsätter att respondenterna själva tar kontakt med forskaren, vilket å ena sidan innebär att ingen känner sig tvingad att delta i studien men å andra sidan utesluter de som är mindre benägna att ta initiativ själva. De personer som tog kontakt erhöll ett informationsblad om studien samt tillfrågades om de kunde tänka sig att bli inspelade under intervjun. Intervjuer med en förälder i varje familj, nedan benämnda Anna, Charlie, Emil, Jörgen och Peter, genomfördes i november 2011. Fyra av fem föräldrar kontaktades återigen i december för uppföljningsfrågor och förtydliganden. Familjerna var okända för författarna och kontakterna togs enbart per e-post och telefon.

Tillvägagångssätt

En semistrukturerad intervjuguide innehållande 15 frågor samt följdfrågor som tillsammans ansågs besvara studiens tre frågeställningar utformades utifrån Brymans (2011) kriterier. Frågorna utformades så att respondenterna uppmuntrades att själva berätta om sina upplevelser men tillräckligt specifikt för att besvara frågeställningarna. Kvale (1997) nämner att reliabiliteten för intervjun höjs av korta intervjufrågor och längre intervjusvar, detta har beaktats vid utformandet av frågor. En testintervju genomfördes för att kontrollera om studiens frågeställningar besvarades och hur lång tid en intervju skulle ta. Därefter justerades intervjufrågorna ytterligare innan intervjuerna genomfördes. Intervjuguiden innehöll inledande frågor kring personuppgifter, barnets födsel, medborgarskap och surrogatmoderns nationalitet. Därefter följde frågor utformade för att besvara studiens frågeställningar. Intervjuguiden avslutades

med att respondenten fick möjlighet att tillägga något och tillfrågades om de kunde besvara kompletterande frågor vid behov.

De semistrukturerade intervjuerna genomfördes per telefon. Fördelar med telefonintervjuer är dels att det är kostnadseffektivt och tidsbesparande och dels att det kan vara lättare att ställa och besvara svåra/känsliga frågor när intervjuaren inte är fysiskt närvarande. Då respondenterna i denna studie fanns spridda över landet och tiden för uppsatsen var begränsad bedömdes telefonintervjuer vara den bästa datainsamlingsmetoden. Nackdelar med telefonintervju är svårigheten att göra längre intervjuer då respondenten lättare tappar intresset. En annan nackdel med telefonintervjuer är att intervjuaren inte ser respondenten och varken kan läsa av kroppsspråk eller minspel och inte heller vara säker på att rätt person svarar på frågorna vilket kan anses sänka reliabiliteten (Bryman, 2011).

Vid intervjutillfällena deltog båda författarna varav en ställde frågorna och den andra lyssnade och antecknade, detta för att höja reliabiliteten på studien. Samma person höll i alla fem intervjuer för att öka kvaliteten och för att minska skillnaderna mellan intervjuerna i syfte att höja validiteten i intervjuförfarandet. Efter varje intervju diskuterades resultaten och reflektioner noterades både under och efter intervjuerna.

Mittuniversitetets forskningsetiska kommitté menar att C-uppsatser inte behöver genomgå etikgranskning då de inte syftar till vetenskaplig publicering. God forskningsetik ska ändå användas under arbetet som bevakas av ansvarig handledare (Mittuniversitetet, 2011). Bryman (2011) tar upp fyra etiska principer som har beaktats vid genomförandet av denna studie: informationskrav, samtyckeskrav, konfidentialitetskrav och nyttjandekrav. Respondenternas deltagande var frivilligt då de själva tog initiativ till att delta och de fick information om att de kunde avbryta sin medverkan eller välja att inte svara på frågor under intervjun. De uppgifter som kom fram har behandlas konfidentiellt, förvarats inlåsta och endast nyttjats till studiens ändamål. Respondenterna fick möjlighet att avböja eller acceptera att bli inspelade med diktafon i informationsbladet. Fyra av fem respondenter accepterade att spelas in. De fyra etiska principerna upprepades vid intervjutillfället och respondenterna gavs återigen möjlighet att avböja inspelning.

Delar av uppsatsen är genomförd enligt en rättsdogmatisk ansats där rättskällor såsom lagtext, förarbeten, föreskrifter och juridisk doktrin används. Utgångspunkten i den rättsdogmatiska ansatsen är att tolka och systematisera materialet för att på så sätt kunna fastställa gällande rätt på området (Peczenik, 1995). För att höja reliabiliteten har olika medarbetare på involverade myndigheter kontaktats och verifierat den gällande rätt som ingår i studien.

Analysmetod

Direkt efter intervjuerna transkriberades materialet till intervjuutskriften. För att höja interbedömarreliabiliteten (Bryman, 2011) tematiserade författarna intervjuutskriften var för sig för att sedan jämföra och diskutera respektive tematisering. Kvalitativ innehållsanalys har använts för att för att granska och tolka intervjuutskriften. Enligt Granskär och Högberg-Nielsen (2008) ska forskaren vid kvalitativ innehållsanalys beskriva variationer genom att identifiera skillnader och likheter i textinnehåll. Texten tematiserades utifrån fyra teman; Migrationsverket, Skatteverket, familjerätten och övrigt. Därefter skapades underteman för respektive myndighet; agerande, bemötande, information och barnperspektiv. Avslutningsvis jämfördes resultaten från intervjustudien med gällande rätt på området och sammanfattande slutsatser drogs.

Gällande rätt

Surrogatmödraskap är inte tillåtet att utföra i Sverige och lagstiftning som specifikt reglerar detta saknas. När svenska barnlösa par åker utomlands för att skaffa barn genom surrogatmödraskap och sedan återvänder till Sverige ska svenska myndigheter handlägga ärenden såsom medborgarskap, folkbokföring, faderskapsfastställelse och vårdnadsavgöranden för dessa barn. Nedan följer aktuell lagstiftning på området och en sammanställning av hur myndigheter kan agera i dessa fall.

Anmälan om medborgarskap

Enligt 1 § i Lag om medborgarskap (SFS 2001:82) förvärvar ett barn alltid svenskt medborgarskap vid födseln om modern är svensk medborgare. Barnet blir även svensk medborgare om fadern är svensk medborgare och barnet antingen föds i Sverige eller om barnet föds utomlands men fadern är gift med modern. Det innebär att de barn som föds genom surrogatmödraskap i utlandet inte blir svenska medborgare utan fadern måste lämna in en anmälan om svenskt medborgarskap för sitt barn enligt 5 § Lag om medborgarskap (SFS 2001:82). I förarbetet till denna lag framkommer att vårdnadshavaren måste samtycka till att barnet blir svensk medborgare (prop. 1999/2000:147). Enligt 6 kap. 3 § FB blir surrogatmodern vårdnadshavare till barnet vid födseln eftersom surrogatmodern inte är gift med fadern och måste därför samtycka till det svenska medborgarskapet. En faderskapsfastställelse kan göras genom att fadern bekräftar att han är barnets far eller genom att en domstol slår fast att han är barnets far. Faderskapet ska vara fastställt när anmälan lämnas in och att det ankommer på fadern att styrka sitt faderskap (prop. 1999/2000:147). Om fadern avlider innan det gjorts en anmälan om svenskt medborgarskap finns små möjligheter för barnet att bli svensk medborgare (ibid.).

Om en utländsk faderskapsfastställelse gäller i Sverige bedöms utifrån lagen om internationella faderskapsfrågor (SFS 1985:367). Enligt 8 § skall en utländsk fastställelse av faderskap genom bekräftelse gälla i Sverige om den är giltig enligt lagen i den stat där barnet fötts. I vissa länder saknas lagstiftning kring fastställande av faderskap, i dessa fall brukar Migrationsverket informera om hur faderskapet skall fastställas. I ett PM framgår att uppvisande av födelseintyg, intyg från den klinik där surrogatförfarandet genomförts, surrogatkontrakt samt DNA-undersökning som bevisar faderskapet anses tillräckligt. Enligt 4 § Medborgarskapsförordning ska anmälningar enligt 5 § lagen om svenskt medborgarskap som gäller ett barn som inte är folkbokfört i Sverige lämnas till en svensk beskickning eller ett svenskt karriärkonsulat (SFS 2001:218). När någon har förvärvat svenskt medborgarskap genom anmälan enligt lagen om svenskt medborgarskap 9 §, skall den myndighet eller domstol som slutligt har prövat ärendet skyndsamt underrätta Skatteverket (SFS 2001:82).

Att folkbokföra barnet i Sverige

Enligt folkbokföringslagen (FOL) 18 a § ska en person som inte är eller har varit folkbokförd tilldelas ett samordningsnummer efter begäran från en myndighet (SFS 1991:481). Den som efter inflyttning till Sverige kommer tillbringa sin nattvila i landet under minst ett år skall folkbokföras enligt 3 § FOL. Den som flyttat in från utlandet ska anmäla inflyttningen till Skatteverket enligt 26 § FOL. Enligt 30 § FOL skall anmälan enligt 26 § göras av barnets vårdnadshavare för barn under 18 år (SFS 1991:481). Vid inflyttning till Sverige prövar Skatteverket om en viss man ska presumeras vara far till barnet, denna prövning sker när barnet folkbokförs. I Förordning om behandling av personuppgifter i Skatteverkets folkbokföringsverksamhet 7 § framgår att socialnämnden snarast skall underrättas när ett barn har folkbokförts i Sverige och faderskapet inte följer av faderskapspresumtionen eller om ett barn saknar vårdnadshavare (SFS 2001:589).

Att fastställa faderskapet

Socialnämnden är skyldig att försöka utreda vem som är far till ett barn och se till att faderskapet fastställs enligt 2 kap. 1 § FB (SFS 1949:381). I de fall då socialnämnden är skyldig att försöka utreda och fastställa faderskapet för ett barn, för nämnden barnets talan enligt 3 kap. 5 § FB (SFS 1949:381). En utredning ska inledas utan dröjsmål enligt 11 kap. 1 § Socialtjänstlagen (SoL) (SFS 2001:453). Om en utländsk faderskapsfastställelse gäller i Sverige bedöms utifrån lagen om internationella faderskapsfrågor (SFS 1985:367). Enligt 8 § skall en utländsk fastställelse av faderskap genom bekräftelse gälla i Sverige, om den är giltig enligt lagen i den stat där barnet hade hemvist. I förarbetet till denna lag framkommer att det inte är lämpligt att påbörja en ny utredning om faderskap utan det utländska faderskapsavgörandet

skall erkännas i Sverige. Man måste dock beakta att det i andra länder inte alltid sker någon kontroll av bekräftelsens riktighet och att det därför finns risk att reglerna kring adoption kringgås. På grund av detta bör ett utländskt fastställande av faderskap inte godkännas om det är uppenbart att erkännandet är oriktigt (prop. 1984/85:124).

Anses det utländska faderskapsavgörandet inte vara giltigt måste socialnämnden utreda faderskapsfrågan enligt 2 kap. 1 § FB. Socialnämnden skall vid sin utredning inhämta upplysningar från modern och andra personer som kan lämna uppgifter av betydelse för utredningen enligt 2 kap. 4 § FB. Utredarna bör som regel tillkalla de berörda parterna till ett personligt möte för att de ska kunna styrka sin identitet (SOSFS 2011:2). Det är svårt när surrogatmodern är bosatt utomlands, men bör kunna lösas då beskickningar och konsulat ska biträda svenska myndigheter med utredning i ärenden som rör fastställande av faderskap enligt 7 c § förordningen med instruktion för utrikesrepresentationen (SFS 1992:247). För att kunna godkänna en faderskapsbekräftelse måste socialnämnden på grundval av sin utredning kunna bedöma faderskapsfrågan med tillräcklig säkerhet. Är socialnämnden inte säker på faderskapet kan de begära att en rättsgenetisk analys utförs enligt 2 kap. 6 § FB (SFS 1949:381). Om faderskapsfrågan kan bedömas med tillräcklig säkerhet på grund av socialnämndens utredning, bör nämnden bereda den som antas vara fader till barnet tillfälle att bekräfta faderskapet enligt 1 kap 5 § FB. Enligt 1 kap. 4 § FB ska bekräftelse av faderskapet ske skriftligen och bevittnas av två personer därefter ska socialnämnden och modern godkänna bekräftelsen skriftligt. Om surrogatmodern är gift måste hennes man också godkänna faderskapsbekräftelsen enligt 1 kap. 2 § 2 st. FB (SFS 1949:381). Detta kan påbörjas innan barnet är fött.

Barnets far blir vårdnadshavare

Vårdnadsavtal som ingåtts i utomnordiska länder är som regel inte giltiga enligt svensk lag och därför anses surrogatmodern vara ensam vårdnadshavare för barnet enligt 6 kap. 3 § FB (SFS 1949:381). Fadern skall därför ansöka om ensam vårdnad. Enligt 5 kap. 3 § SoL ska kommunen sörja för att föräldrar får hjälp med att träffa avtal om vårdnad, boende och umgänge (SFS 2001:453). Handläggningen ska ske så enkelt och snabbt som möjligt, utan större kostnader än nödvändigt och utan att säkerheten eftersätts enligt 7 § Förvaltningslagen (SFS 1986:523).

Föräldrar (i dessa fall den biologiska fadern och surrogatmodern) som är överens kan träffa avtal om ändring av vårdnaden. För att avtalet ska vara giltigt krävs att det är skriftligt och att det godkänns av socialnämnden. Avtalet skall godkännas om överenskommelsen är till barnets bästa enligt 6 kap. 6 § FB (SFS 1949:381). Innan socialnämnden godkänner ett avtal om vårdnad, boende och umgänge bör handläggaren träffa föräldrarna (SOSFS 2003:14). Dessa

ska kunna legitimera sig och kunna styrka att de är barnets föräldrar med ett personbevis. Det personliga mötet är viktigt för att dels kunna informera föräldrarna, dels kunna pröva att avtalet är till barnets bästa och att innehållet i avtalet överensstämmer med båda föräldrarnas uttryckliga vilja (Socialstyrelsen, 2003). Socialnämnden måste göra en bedömning huruvida de kan ta hjälp av konsulatet eller om det är tillräckligt med ett videosamtal med modern. Enligt 6 kap. 2 a § FB skall barnets bästa vara avgörande för alla beslut om vårdnad. Om nämnden inte godkänner avtalet kan föräldrarna väcka talan i domstol.

Myndigheter skall sätta barnets bästa i fokus

Enligt tredje artikeln i Förenta nationernas konvention om barnets rättigheter (Barnkonventionen) och 6 kap. 2 a § FB (SFS 1949:381) ska barnets bästa komma i främsta rummet vid alla åtgärder som rör barn, oavsett om de vidtas av sociala välfärdsinstitutioner, domstolar, administrativa myndigheter eller lagstiftande organ. Svenska staten har åtagit sig att tillförsäkra varje barn sådant skydd och sådan omvårdnad som behövs för dess välfärd och skall för detta ändamål vidta alla lämpliga lagstiftnings- och administrativa åtgärder.

Sammanfattningsvis kan sägas att även om lagstiftningen inte är framtagen med surrogatmödraskap i åtanke bör myndigheter kunna handlägga dessa ärenden utifrån svensk lagstiftning och i enighet med barnets bästa.

Respondenternas upplevelse av myndigheters bemötande vid surrogatmödraskap

Respondenterna utgörs av föräldrar i fem olika familjer som fått barn genom surrogatmödraskap de senaste tre åren. I samtliga fall var det deras första barn. Fyra av föräldraren var homosexuella och ett föräldrapar var heterosexuellt och de var alla gifta. Familjerna tillhörde olika kommuner. Föräldrarna hade väntat mellan tre dagar och sex månader på att få vårdnaden om sina barn och två av respondenterna väntade i samband med intervjun fortfarande på att vårdnadsfrågan skulle avgöras. Nedan följer en sammanställning av respondenternas erfarenheter av involverade myndigheter.

Respondenternas upplevelser av Migrationsverket

När barnen föddes ansökte samtliga fäder om svenskt medborgarskap till sina barn för att barnen skulle kunna följa med hem till Sverige. Fyra av paren uppgav att Migrationsverket gav tydlig information om hur paren skulle gå tillväga. Dessa fyra par fick ta del av det PM som medarbetare på Migrationsverket hade tagit fram av vilket det framgår vad som krävs för att faderskapet ska anses fastställt och Migrationsverket därmed kan godkänna svenskt medborgarskap. Peter tog inte del av PMet vilket tordes vara på grund av att PM:et är relativt nytt och att han fick barn genom surrogatmödraskap innan det togs i bruk. Han upplevde Migrationsverket som byråkratiskt och svårt att få klara svar ifrån. Alla respondenter beskriver att

det krävdes att surrogatmodern samtyckte till det svenska medborgarskapet och DNA-prov krävdes för alla utom Peter. Alla barn blev svenska medborgare inom en månad och familjerna kunde då åka hem till Sverige.

Respondenterna upplevde att de bemöttes bra av Migrationsverket när de väl kom i kontakt med rätt person, men vägen till den personen har varit olika lång för familjerna. Fyra av respondenterna upplevde att Migrationsverket satte barnet i fokus. Peter upplevde dock att de fokuserade mer på processen och regelverken än barnets bästa och att processen var diskriminerande. ”Om en svensk kvinna föder ett barn i utlandet blir barnet automatiskt svenskt, (...) men när jag som svensk man föder barn i utlandet blir barnet absolut inte automatiskt svenskt.” (Peter). Han menar att det är en kraftig signal om att man ser moderskap som mycket viktigare än faderskap.

Respondenternas upplevelser av Skatteverket

Inga av paren upplevde att det var svårt att få samordningsnumret till barnen och när familjerna kom till Sverige folkbokfördes barnen på föräldrarnas adress. Skatteverket godkände däremot ingen av de faderskapsfastställelser som utländska myndigheter hade utfärdat men som av Migrationsverket hade ansetts tillräcklig för att ge barnen svenskt medborgarskap. Enligt Emil kunde ingen på Skatteverket förklara varför de inte kunde godkänna faderskapsfastställelsen. För Charlie berättade en handläggare på Skatteverket att de bara kunde godkänna faderskapsfastställelsen om det fanns ett domstolsbeslut på att en av dem var biologisk fader. Familjerna hänvisades till tingsrätten eller familjerätten för att få faderskapet fastställt enligt svensk lag. För Peter godkändes dock den utländska faderskapsfastställelsen till en början och han registrerades som biologisk fader och vårdnadshavare i folkbokföringen. Kort därefter fick han dock ett telefonsamtal där handläggaren bad om ursäkt och berättade att de var tvungna att invänta familjerättens beslut. Då de utländska vårdnadsavtalen för studiens respondenter inte var giltiga i Sverige registrerades surrogatmodern som ensam vårdnadshavare i folkbokföringen för samtliga par.

Det personliga bemötandet från Skatteverkets sida var inte otrevligt men Jörgen, Emil och Anna säger att informationen som de fick av Skatteverket var otydlig och bristfällig. Det var även svårt att få kontakt med rätt person. Respondenterna vittnar om att de kände sig som jobbiga kunder som inte hade ett vanligt ärende och att svaren varierade beroende av handläggare. Både Peter och Anna fick känslan av att det saknades riktlinjer för hur handläggarna skulle agera i dessa fall och att man inte såg till barnets bästa utan snarare oroade sig för att handlägga på fel sätt. Jörgen ställde sig frågande till om det verkligen var för barnets bästa när Skatteverket krävde tingsrättsbeslut på faderskapsfastställelsen i och med att det förlänger

hela processen för vårdnaden också. Samtidigt poängterar Jörgen att det naturligtvis är bra att allt sker på korrekt sätt.

Respondenternas upplevelser av familjerätten

Familjerätten hänvisade Jörgen, Anna och Charlie till tingsrätten för att få både faderskapet och vårdnaden fastställt. Jörgens familjerätt startade inte ens en utredning om faderskap eller vårdnad utan meddelade att ärendet måste avgöras i tingsrätten. Familjerätten hävdade att de inte kunde godkänna en faderskapsfastställelse utan att ha träffat surrogatmodern. Familjerätten väckte talan hos tingsrätten avseende faderskapet medan Jörgen och hans man väckte talan gällande vårdnaden. Charlie och hans man fick väcka talan hos tingsrätten kring både faderskapet och vårdnaden själva. Anna berättar att de flera gånger skickades mellan Skatteverket och familjerätten och att de i slutändan blev hänvisade till tingsrätten. Vidare berättar Anna att familjerätten hänvisade paret till tingsrätten också avseende vårdnaden med argumentet att de aldrig utreder vårdnad i sådana fall.

För Peter och Emil fastställde familjerätten faderskapet och vårdnaden. Respektive familjerätt tog hjälp av det svenska konsulatet i det land där barnet föddes för att bevittna när surrogatmodern skrev under avtalet om vårdnad och faderskap. Konsulatet kontrollerade att det var rätt kvinna som signerade och ställde kontrollfrågor för att försäkra sig om att surrogatmodern förstod vad hon skrev på. För Emil och hans familj genomfördes detta under tiden de befann sig utomlands medan i Peters fall kontaktade familjerätten svenska konsulatet först efter att familjen var hemma i Sverige. Peter tror att anledningen till att handläggningen gått såpass smidigt för hans familj beror på att deras familjerätt alldeles innan handlagt ett liknande ärende.

Peter, Emil och Jörgen var nöjda med bemötandet, de hade en aktiv kommunikation med respektive handläggare och handläggarna upplevdes inte som fördomsfulla. Dock upplevde Jörgen att det var svårt att få tydlig information. Jörgen insåg att det skulle bli problem när handläggaren svarade svävande att ärendet nog skulle behöva avgöras i tingsrätten. När Jörgen försökte få besked om varför familjerätten inte kunde godkänna deras utländska faderskapsfastställelse fick han diffusa svar om att reglerna inte har tagits fram med surrogatmödraskap i åtanke. Jörgen kontaktade även Socialstyrelsen med förhoppning om klarare besked men de meddelade att varje familjerätt fattar egna beslut och att Socialstyrelsen inte kan styra enskilda familjerätter. Jörgen och Peter får känslan av att familjerätten är rädda för att göra fel och fatta beslut. Det tror Jörgen kan ha att göra med att surrogatmödraskap för närvarande diskuteras i medierna och att dessa handläggare är rädda att bli utpekade. Peter

tror att det delvis beror på felaktiga uppfattningar om surrogatmödraskap men att det i slutändan ändå handlar om att det saknas riktlinjer för dessa ärenden.

Både Charlie och Anna upplevde ett dåligt bemötande av deras respektive familjerätter. Enligt Charlie ville deras familjerätt inte hjälpa dem överhuvudtaget. Först ett par dagar innan barnet föddes gick familjerätten med på att träffa dem. De informerades om att familjerätten inte skulle godkänna vårdnadsavtalet och paret erbjöd även familjerätten kontakt med surrogatmodern men det avvisades. Anna ställer sig kritisk till hur deras familjerätt hanterade ärendet med information som inte existerade och oprofessionellt agerande i fallet. Charlie berättar att deras familjerättshandläggare var negativ till surrogatmödraskap och paret upplevde även att handläggaren ifrågasatte homosexuella föräldrar. ”Vi fick höra kommentarer som att den av er som inte är biologisk pappa har ju inte så mycket med det här att göra och de ifrågasatte att vi förde över pappadagar till varandra.” (Charlie).

Peter anser att barnets bästa har beaktats av familjerätten, eftersom de har handlagt ärendet snabbt och smidigt. Emil säger att hans familj hade en mycket bra handläggare som tydligt satte barnets bästa i främsta rummet. Jörgen tycker att det bästa för deras barnet vore om de blev vårdnadshavare, men enligt tingsrätten dröjer beslutet några månader. ”Jag tycker ju att det är allvarligt att vi har en svensk underårig (...) svensk medborgare som befinner sig i Sverige utan vårdnadshavare.” (Jörgen). Särskilt när den registrerade vårdnadshavaren är en utländsk kvinna som frånsagt sig vårdnaden och är bosatt i ett annat land.

Reflektioner om processen

Alla respondenter har förståelse för att det inte ska vara lätt att ta ett barn från ett annat land och hävda vårdnaden om barnet och att det bör ske på ett rättssäkert sätt. De är också överens om att den nuvarande processen inte kan anses vara till barnets bästa. Jörgen menar att det hade underlättat om det fanns viss samordning mellan myndigheterna och att informationen var tydlig. Både Jörgen och Peter upplever att myndigheterna tror att surrogatmödraskap är förbjudet i Sverige vilket det inte är. Jörgen upplever inte att de har gjort något olagligt men att det är en vanlig missuppfattning och menar att myndigheter måste anpassa sig till allt som sker i utlandet.

Alla respondenter var oroad under vårdnadsprocessen. Peter berättar att han var bekymrad för sin egen hälsa och orolig över vad som skulle hända deras barn om han förolyckades. Peter uttrycker att det var en märklig känsla att behöva oroa sig för administration och inte kunna koncentrera sig på sitt nyfödda barn. Jörgen uttryckte oro över situationen med myndigheterna och att deras barn befinner sig i Sverige utan far och vårdnadshavare. Innan paren blir vårdnadshavare har de ingen rätt till föräldrapenning eller barnbidrag vilket har påverkat pa-

rens ekonomi men detta har inte varit den primära oron för något av paren. Emil och Charlie tycker att det är psykiskt påfrestande och vidare berättar Charlie om funderingar kring vad som skulle hända om deras barn blir sjukt.

Peter, Emil, Jörgen och Charlie kan tänka sig att skaffa fler barn genom surrogatmödraskap. Charlie tillägger att de tänker flytta till en annan kommun innan dess. De vill inte behöva genomgå samma process igen med sin nuvarande familjerätt. Anna poängterar att de inte ångrar att de har skaffat barn men att de i nuläget är tveksamma till att skaffa fler barn via surrogatmödraskap. Nu i efterhand menar Anna att det var bra att de inte visste vad de skulle behöva gå igenom med svenska myndigheter innan.

Analys

Handläggning som avviker/bryter mot gällande lagar

Skatteverket godkände inga av de utländska faderskapsfastställelserna. Charlie fick veta att de bara kunde godkänna utländska domslut och inte faderskapsbekräftelser. Det stämmer inte. Enligt 8 § lagen om internationella faderskapsfrågor skall en utländsk fastställelse av faderskap genom bekräftelse gälla i Sverige om den är giltig enligt lagen i den stat där barnet hade hemvist. Denna lag innebär att Skatteverket inte kan kräva ett domslut då det finns en giltig faderskapsfastställelse om inte den senare är uppenbart oriktig. Familjerätternas agerande gällande fastställandet av faderskapet skiljde sig åt mellan respondenterna. I Socialstyrelsens föreskrifter (SOSFS 2011:2) framkommer att handläggarna bör träffa modern och inte, som respondenterna fått höra, att de måste. Enligt lagstiftningen ska dessutom konsulat biträda myndigheter med utredning i faderskapsärenden. Familjerätten kan låta konsulat i surrogatmoderns hemland träffa surrogatmodern och bevittna när hon bekräftar vem som är fader, vilket två av familjerätterna valde att göra. Familjerätten kan alltså fastställa faderskapet utan att träffa surrogatmodern.

Socialstyrelsen (2004a) har undersökt huruvida en persons sexuella läggning har betydelse för bemötandet inom socialtjänsten och drar slutsatsen att homosexuella ibland diskrimineras och att det ofta beror på okunskap hos handläggaren. Socialstyrelsen (2010) menar också att det finns en risk att förutfattade meningar om exempelvis sexuell läggning kan påverka bemötandet och bedömningar inom socialtjänsten. Den enskilde ska känna sig väl bemött och respekterad oavsett utgång på ärendet. Inom socialtjänsten ska man bland annat iaktta regeringsformen (SFS 1974:152), diskrimineringslagen (SFS 2008:567) och Europakonventionens bestämmelser. Charlie beskriver hur handläggare har uttalat sig negativt om att ett homosexuellt par skaffar barn vilket indikerar ett diskriminerande och kränkande bemötande från socialtjänstens sida.

I regeringsformens 1 kap. 9 § återfinns objektivitetsprincipen, enligt denna skall förvaltningsmyndigheter (såsom socialnämnd, Skatteverket och Migrationsverket) beakta allas likhet inför lagen. Trots att familjerna har haft samma typ av ärenden och dokument vittnar denna studie om att dessa ärenden handläggs olika beroende av kommun och/eller handläggare. Charlies familj funderar på att byta kommun innan de skaffar nästa barn eftersom de är missnöjda med handläggningen och bemötandet i deras nuvarande kommun. Att handläggningen skiljer så pass mycket mellan kommuner måste anses gå emot objektivitetsprincipen. För att alla kommuner ska kunna agera lika bör nationella riktlinjer tas fram.

Moderskap viktigare än faderskap?

Franséhn (2003) menar att samhället bygger på en norm om den goda modern, där modern ses som den naturliga omsorgsgivaren och där modersrollen är den mest framträdande delen av en kvinnas identitet. Det framgår tydligt av lagstiftningen gällande föräldraskap att moderskap ses som viktigare än faderskap. Ett barn som föds utomlands av en svensk kvinna blir automatiskt svensk medborgare medan en svensk man som får barn utomlands måste ansöka om att barnet skall bli svensk medborgare. I förarbetet till lagen framkommer att anledningen till att barnet inte automatiskt skall bli svensk medborgare är att en anmälan om medborgarskap säkerställer att fadern ämnar ha kontakt med barnet och att det annars inte finns anledning för barnet att bli medborgare (prop. 1999/2000:147). När det gäller modern verkar lagstiftaren förutsätta att hon ämnar ha kontakt med barnet. Det ankommer dessutom fadern att styrka sitt faderskap. För respondenterna och deras familjer har det medfört att de måste bevisa att de är barnens biologiska fäder vilket skall godkännas av Migrationsverket. Det har därför tagit två till fyra veckor innan barnet blivit svensk medborgare.

Enligt svensk lagstiftning är modern ensam vårdnadshavare trots att faderskapet är fastställt om föräldrarna inte är gifta. Att en ogift fader måste vidta särskilda åtgärder för att få ta del i vårdnadsansvaret har vid flertalet tillfällen diskuterats inom svensk politik, utan att detta lett till lagändring (Singer, 2000). I pappagruppens slutrapport (Ds 1995:2) framkommer att både mödrar, fäder och framförallt barn förlorar på ojämlik maktfördelning mellan föräldrarna. De drar bland annat slutsatsen att gemensam vårdnad bör gälla från det att faderskapet fastställs, för barnets skull. Lagstiftningens utformning rimmar illa med Barnkonventionens nionde artikel om barnets rätt till båda sina föräldrar. Att de tilltänkta föräldrarna är biologiska fäder och inte mödrar till barnet är en starkt bidragande orsak till de problem som uppstår. Trots att faderskapet är fastställt tvingas dessa familjer vänta på att vårdnadsutredningen ska bli färdig (och eventuellt avgöras i tingsrätt) innan de blir vårdnadshavare. För barnets del innebär det att denne står under vårdnad av enbart surrogatmodern, en kvinna som tydligt deklarerat att

hon inte vill ha ansvar för barnet. Om den biologiska fadern och surrogatmodern istället fått gemensam vårdnad om barnet hade det inneburit en större trygghet då fadern haft möjlighet att besluta i frågor som rör barnet (exempelvis när det gäller sjukvård) och kunnat ta ut föräldraledighet. Då hade socialnämnden dessutom haft längre tid på sig att utreda huruvida det är till barnets bästa att enbart fadern är vårdnadshavare. Detta kan jämföras med kvinnor som insemineras eller föder barn utomlands som automatiskt blir både förälder och vårdnadshavare.

Ser myndigheterna till barnets bästa?

Ett barn kan inte välja att födas eller inte, barnet kan heller inte välja av vem det föds. Det är de tilltänkta föräldrarna och donatorerna som kan bestämma att de här barnen kommer till världen (Smerdon, 2008). Barnen till de intervjuade respondenterna har inte valt att födas genom surrogatmödraskap och skall därför inte straffas för det. I Barnkonventionens tredje artikel framkommer att barnets bästa ska komma i främsta rummet vid alla åtgärder som rör barn och även socialtjänstlagen betonar att principen om barnets bästa alltid ska beaktas. Handläggare som möter barn i sitt arbete bör se alla beslut och bedömningar ur barnets perspektiv (Socialstyrelsen, 2004b).

Singer (2006) slår fast att svensk lagstiftning måste skydda alla barn, oavsett hur de kommit till. I förarbetet till Lag om internationella faderskapsfrågor framkommer att om fadern avlider innan det gjorts en anmälan om svenskt medborgarskap finns små möjligheter för barnet att bli svensk medborgare (prop. 1999/2000:147). Skulle denna tragiska situation uppstå har Sverige inga skyldigheter gentemot barnet. Denna osäkra situation drabbar inte enbart de som skaffar barn genom surrogatmödraskap utan även andra svenska män som får barn utomlands och inte är gifta med barnets mor. Att en sådan situation kan uppstå kan återigen härledas till den moderskapsdiskurs som finns i svensk lagstiftning och som innebär att barn till svenska mödrar har ett starkare skydd än barn till svenska fäder. Två av respondenterna beskriver att de känt oro under graviditeten och fram tills att barnet blev svensk medborgare för vad som skulle hända med barnet om den biologiska fadern skulle förolyckas. En situation kan då uppstå där faderns släktingar inte får ta hand om barnet och surrogatmodern inte vill ta hand om barnet. 2008 föddes ett barn av en indisk surrogatmoder till ett tilltänkt japanskt par. Detta barn hade tre mödrar i form av den tilltänkta modern, surrogatmodern och äggdonatorn. En månad innan barnet föddes skiljde sig det tilltänkta paret och trots att barnet hade tre mödrar, hade barnet ingen juridisk moder. Japansk och indisk lagstiftning var inte överrens om vem som var barnets moder vilket gjorde att barnet inte kunde följa med sin genetiska fader till Japan. Efter lång tid beslöt indiska myndigheter att bevilja barnet ett pass för att kunna resa

hem till sin far (Balakrishnan et al., 2010). Att liknande situationer uppstår måste till varje pris undvikas för barnets skull.

Fyra av fem respondenter uppger att Migrationsverket har haft ett tydligt barnperspektiv där de skyndade på ärenden som gällde barn och även försökte hitta lösningar för barnets skull. När det gäller Skatteverket ifrågasatte Jörgen att de inte godkände den utländska faderskapsfastställelsen och menar att det inte kan vara till barnets bästa. Samtidigt har familjerna inte haft mycket kontakt med Skatteverket och därför är det svårt att dra slutsatser kring huruvida de ser till barnets bästa eller inte. Peter anser att familjerätten i deras kommun har satt barnet i fokus då de handlade ärendet snabbt och smidigt. Jörgen påpekar att familjerätten inte kan tycka att det är till barnets bästa att barn befinner sig i Sverige utan fastställd fader och med en vårdnadshavare bosatt i ett annat land, som dessutom uttryckligen har frånsagt sig allt ansvar. Socialtjänsten ska göra en bedömning vad som är för barnets bästa, både på kort och på lång sikt (Socialstyrelsen, 2004b). Barnen i denna studie har varit utan reell vårdnadshavare i upp till sex månader vilket indikerar att denna process skulle behöva förändras. Under denna process är barnet oskyddat ur flera aspekter. För Charlies familj var det än mer tydligt att familjerätten inte såg till barnets bästa då de vägrade att hjälpa familjen, alltså indirekt barnet, överhuvudtaget trots att det är deras skyldighet. Då det saknas lagstiftning och riktlinjer som reglerar surrogatmödraskap är det barnen som drabbas. Respondenterna vittnar om en rädsla hos familjerättssekreterare och deras chefer att fatta beslut och en mentalitet där handläggarna är mer intresserade av att hålla sin egen rygg fri istället för att se till barnets bästa.

Enligt Barnkonventionen artikel elva skall staten se till barnets bästa och även verka för att barn inte blir olovligt bortförda. Att direkt godkänna faderskapsfastställelser och vårdnadsavtal kan inte heller anses vara till barnets bästa. Det är av allra högsta vikt att det faktiskt är den biologiska fadern som fastställs som fader och att surrogatmodern och fadern är överens om att fadern ska vara ensam vårdnadshavare. Respondenterna är överens om att det är viktigt att detta görs på ett rättssäkert sätt. Jörgen menar att det inte ska vara lätt att ta ett barn från ett land till ett annat och hävda att man är far och vårdnadshavare, men att det vore skönt om det fanns viss samordning mellan myndigheter. Flera av respondenterna berättar att myndigheterna hade varit med om förfalskningar, vilket vittnar om att det därför är av vikt att genomföra kontroller. Den nödvändiga kontrollen måste dock kunna ske på ett bättre sätt för att det ska vara till barnets bästa.

Koppling mellan dåligt bemötande och avsaknad av riktlinjer

Enligt Socialstyrelsen (2004a) kan dåligt bemötande bero på brister i lagstiftningen, de generella systemen eller personalens egna attityder. Socialstyrelsens utredning behandlar social-

tjänsten men paralleller bör kunna dras till andra myndigheter såsom Migrationsverket och Skatteverket. Den respondent som hade kontakt med Migrationsverket innan det PM som förtydligade vad som gällde vid surrogatmödraskap togs fram upplevde att Migrationsverket var otydliga när det gällde information och krav. Resterande fyra respondenter upplevde att Migrationsverkets bemötande var bra, de fick klar och tydlig information om vad som krävdes för att barnet skulle få svenskt medborgarskap. Dessa par tog kontakt med Migrationsverket efter att PM:et tagits fram. Att handläggarna visste hur de skulle agera kan antas underlättat både bemötande gentemot familjerna men också handläggningen för medarbetarna på Migrationsverket. Skatteverket gav ut otydlig information, olika handläggare gav olika besked och paren fick svävande motiveringar till varför faderskapsfastställelsen inte godkändes. Familjerätterna hanterade respondenternas ärenden om faderskap och vårdnaden olika. Även bemötandet av respektive familjerätt upplevdes olika. De familjerätter som hade handlagt liknande ärenden tidigare upplevdes både säkrare, trevligare och med fokus på barnen. Riktlinjer ska ge vägledning för handläggare och leda till likartad bedömning. De utgår från lagstiftning och allmänna råd och bör följas men är inte juridiskt bindande (Hollander & Borgström, 2009). Alla respondenter vittnade om att Skatteverket och familjerätten saknade riktlinjer för handläggning av denna typ av ärenden. Både när det gäller Skatteverket och familjerätten har respondenterna fått uppfattningen att handläggarna är rädda att agera fel. Dessutom tror en respondent att ovana handläggare har förutfattade meningar om att det familjerna gjort är olagligt och att det bidrar till att handläggarna inte godkänner faderskapsfastställelser och vårdnadsavtal trots att de är riktiga. I de fall där riktlinjer existerat och/eller involverade handläggare har varit med om liknande situationer tidigare har respondenterna upplevt ett annorlunda bemötande. Slutsatsen är att de myndigheter eller handläggare som hade riktlinjer eller som handlagt liknande ärenden tidigare upplevdes ha det bästa bemötandet vilket överensstämmer med Socialstyrelsens resultat. Den lagstiftning som finns i Sverige idag är inte anpassad för surrogatmödraskap vilket kan vara en av anledningarna till att dessa familjer stött på problem. Enligt gällande rätt ovan är det dock möjligt att handlägga dessa ärenden på ett rättssäkert sätt. Socialsekreterare som arbetar på socialtjänsten fattar komplicerade beslut som kan sätta dem i en utsatt position (Socialstyrelsen, 2004b). Det är av stor vikt att det finns riktlinjer för de handläggare som hanterar dessa ärenden eftersom det inte enbart sätter familjerna i svåra situationer utan även handläggare.

Sammanfattningsvis har paren upplevt ett positivt bemötande av Migrationsverket. De flesta vittnar om tydlig och bra information och att erhålla svenskt medborgarskap har inte inneburit svårigheter för något av paren. Avseende Skatteverket säger familjerna att det personliga

bemötandet oftast var bra men att det där handlade om att hitta fram till rätt person för att få hjälp och information. Hos Skatteverket var det inga svårigheter för familjerna att få ett samordningsnummer till sina barn men samtliga par hänvisades till respektive familjerätt för godkännande av den utländska faderskapsfastställelsen. Respondenternas familjerätter har handlagt ärendena på olika sätt, i vissa fall handlades ärendena av familjerätten och i andra fall hänvisades ärendet till tingsrätten. För två av paren är vårdnadsfrågan ännu inte avgjord. När det gäller bemötandet från familjerättens sida går åsikterna isär för respondenterna där tre av paren har en positiv bild av sin respektive familjerätt medan två av paren upplevde bemötandet dåligt. Avslutningsvis återkommer flera av respondenterna till är att de fick känslan av att myndigheterna saknar riktlinjer att handlägga dessa ärenden.

Diskussion

Den här studien visar att det finns brister i hanteringen av ärenden gällande surrogatbarn. Det framkommer även att det finns brister i lagstiftningen både när det gäller anpassning till surrogatmödraskap och föräldrars jämställdhet. Studien visar att handläggarnas bemötande i vissa fall har varit negativt och det har härletts till avsaknaden av riktlinjer för handläggarna. Det framkommer också att barnets bästa inte alltid beaktas. Lagstiftningen är utformad på ett sätt som inte har surrogatmödraskap i åtanke men den visar även att lagstiftningen inte möjliggör för berörda myndigheter att handlägga ärendena på ett korrekt sätt. Det hade underlättat för alla inblandade om det fanns lagstiftning som specifikt reglerar surrogatmödraskap eller åtminstone riktlinjer för hur dessa ärenden bör handläggas. Både handläggare och familjer utsätts för en osäkerhet när det är oklart hur de här fallen ska handläggas.

En annan slutsats som har dragits utifrån resultatet är att lagstiftningen tenderar att missgynna fäder vilket inte kan anses vara till barnets bästa. Det blir än mer tydligt vid surrogatmödraskap då den person som enligt svensk lag är barnets mor inte vill ha ansvaret för barnet. Det har framkommit att barn varit utan reell vårdnadshavare i upp till sex månader vilket måste anses allvarligt. För barnets skull måste dessa ärenden kunna hanteras på ett smidigare men fortfarande rättssäkert sätt. Studien visar att myndigheternas bemötande av familjerna har varierat. Det negativa bemötandet har i denna studie härletts till de handläggare som har saknat riktlinjer eller känt sig osäkra vilket ytterligare bekräftar behovet av vägledning och riktlinjer. Oavsett om familjerättssekreterarna känner sig osäkra på hur de ska hantera dessa ärenden är det deras skyldighet att stå på barnens sida och agera utifrån barnets bästa, vilket inte alltid verkar vara fallet. Barnets bästa är dock svårdefinierat, vad är egentligen barnets bästa? Den biologiska fadern (och surrogatmodern?) anser att barnets bästa är att de tilltänkta föräldrarna blir vårdnadshavare. Handläggarna i sin tur kan bedöma att de agerar utifrån bar-

nets bästa när de inte godkänner dessa avtal med hänvisning till att förfälskning av dokument kan ske. Dock måste det finnas ett sätt att handlägga dessa ärenden där barnet så snabbt som möjligt får sina tilltänkta föräldrar som vårdnadshavare, men på ett väl kontrollerat sätt.

En svaghet med studien är att endast föräldrarnas perspektiv lyfts fram och inte handläggarnas. En annan svaghet är att materialet inte går att generalisera eftersom urvalet gjordes utifrån ett icke-sannolikhetsurval och är relativt litet. Studien indikerar dock att det finns vissa brister i hur ärendena hanteras idag. Fördelar med studien är att gällande rätt på området har redovisats och att detta har verifierats av medarbetare på respektive myndighet.

Denna studie är unik på sitt område vilket gör det svårt att jämföra med tidigare forskning. Tidigare studier visar att det kan uppstå problem när lagar skiljer sig åt mellan länder. Denna studie bekräftar det resultatet. Enligt surrogatmödrarnas hemländer är de tilltänkta föräldrarna vårdnadshavare och föräldrar medan enligt svensk lag är surrogatmodern ensam förälder och vårdnadshavare. I tidigare svensk forskning framkommer att svenska lagar inte skyddar surrogatbarn på samma sätt som andra barn och denna studie bekräftar det, men menar samtidigt att dagens lagstiftning ändå möjliggör att handlägga dessa ärenden snabbt och korrekt. De fynd som har gjorts har betydelse för socialarbetare som möter familjer som har skaffat barn genom surrogatmödraskap.

Socionomer är verksamma inom ett brett arbetsfält. I inledningen av denna studie nämns att socionomer kan komma i kontakt med familjer som har skaffat barn genom surrogatmödraskap på Migrationsverket, Skatteverket, Försäkringskassan eller socialtjänsten. Surrogatmödraskap i sig är inte ett socialt problem men som den här studien pekar på att det kan bli problem med handläggning av dessa ärenden. Socionomer på dessa myndigheter utför myndighetsutövning med hjälp av lagstiftning och riktlinjer. Det är viktigt att uppmärksamma blivande och verksamma socionomer om att det kan uppkomma situationer där lagstiftning och riktlinjer saknas och hur dessa ärenden då hanteras. Det är angeläget att dessa barn inte kommer i kläm trots att lagstiftning och riktlinjer saknas.

I Sverige är surrogatmödraskap ett outforskat ämne vilket innebär att det finns stor potential för vidare forskning. Då studien är relativt liten kan en liknande studie behöva genomföras alternativt en utökning av denna. Det skulle även behöva kartläggas hur många surrogatbarn det finns i Sverige. Då denna studie är genomförd utifrån föräldrarnas perspektiv skulle studier behövas utifrån handläggarnas, barnens och surrogatmödrarnas perspektiv. Utifrån studiens resultat skulle det vara intressant att genomföra en jämförande studie utifrån moderskapsdiskursen som jämför kvinnor som skaffar barn utomlands och män som skaffar barn utom-

lands för att se om dessa bemöts lika. Sammanfattningsvis kan sägas att det finns behov för vidare forskning då surrogatmödraskap troligtvis kommer fortsätta öka i omfattning.

Referenser

Alexius Borgström, K. & Hollander, A. (2009). *Juridik och rättsvetenskap i socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.

Andrews B, L. (1995). Beyond doctrinal boundaries: A legal framework for surrogate motherhood. *Virginia Law Review*. 81, (8), 2343-2375.

Autin, C., Gustin, M.L., & Delvigne, A. (2011). "O-200 In vitro fertilization surrogacy: experience of one Belgian centre". *Human Reproduction*. 26, (1), i80-i82.

Balakrishnan, G., Blyth, E., Palattiyil, G. & Sidhva, D. (2010). Globalization and cross border reproductive services: Ethical implications of surrogacy in India for social work. *International Social Work*. 53, (5), 686-700.

Bryman, A. (2011). *Samhällsvetenskapliga metoder*. Malmö: Liber.

Dagens Nyheter. (2006, oktober 3). *Hård kamp för ensam vårdnad*. Hämtad november 18, 2011, från <http://www.dn.se/sthlm/hard-kamp-for-ensam-vardnad>

Ds 1995:2. *Pappagruppens slutrapport: arbetsgruppen (S 1993:C) om papporna, barnen och arbetslivet*. Stockholm: Fritze.

Ekis Ekman, K. (2010). *Varat och varan. Prostitution, surrogatmödraskap och den delade människan*. Stockholm: Leopard förlag.

Fishman H B, R. (1996). Surrogate motherhood becomes legal in Israel. *The Lancet*. 345, 756.

Franséhn, M. (2003). Moderskapet - de motstridiga förväntningarnas arena. I Bäck-Wiklund, M. Franséhn, M., Johansson, H. & Johansson, T (Red.), *Den dolda könsdiskursen*. (s. 40-70). Stockholm: Migra förlag.

Gamble, N. (2009). Crossing the line: the legal and ethical problems of foreign surrogacy. *Reproductive BioMedicine*. 19, (2), 151-152.

Gazett. D. (2011, januari 21). *Socialtjänsten famlar i blindo*. Hämtad november 18, 2011, från http://svt.se/2.22577/1.2302802/socialtjansten_famlar_i_blando&queryArt549588=opinionsunders+%F6kning+alliansen&sortOrder549588=0&doneSearch=true&sd=22634&from=siteSearch&pageArt549588=34

Golombok, S., Jadvá, V., Lycett, E., MacCallum, F. & Murray, C. (2004). Families created through surrogacy arrangements: Parent-child relationships in the 1st year of life. *Developmental Psychology*. 40, (3), 400-411.

Granskär, M. & Höglund-Nielsen, B. (2008). *Tillämpad kvalitativ forskning inom hälso- och*

sjukvård. Lund: Studentlitteratur.

Halvorsen, K. (1992). *Samhällsvetenskaplig metod*. Lund: Studentlitteratur.

Jönsson, K. (2003). *Det förbjudna mödraskapet: En moralfilosofisk undersökning av surrogatmödraskap*. Lund: Bokbox.

Kvale, S. (1997). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.

Mittuniversitetet. (2011, november). *Forskningsetisk kommitté*. Hämtat november 24, 2011 från <http://www.miun.se/sv/Forskning/Organisation/Forskningsetisk-kommitte/>

Motion 2004/05:So439. (v).

Motion 2009/10:Sk533. (fp).

Motion 2010/11:So419. (S).

Olsson, H., & Sörensen, S. (2011). *Forskningsprocessen: kvalitativa och kvantitativa perspektiv*. Stockholm: Liber.

Peczenik, A. (1995). *Vad är rätt? Om demokrati, rättssäkerhet, etik och juridisk argumentation*. Stockholm: Fritzes förlag.

Proposition 1984/85:124. *Regeringens proposition om internationella faderskapsfrågor m.m.* Stockholm: Regeringskansliet.

Proposition 1999/2000:147. *Lag om svenskt medborgarskap*. Stockholm: Regeringskansliet.

Reilly R, Dan. (2007). Surrogate pregnancy: a guide for Canadian prenatal health care providers. *Review*. 176, (4), 483-485.

RFSL. (2011). *Surrogatmödraskap*. Hämtat november, 25, 2011 från www.rfsl.se/?p=4414

Schwartz Linzer, L. (2003). A Nightmare for King Solomon: The New Reproductive Technologies. *Journal of Family Psychology*. 17, (2), 229–237.

SFS 1949:381 *Föräldrabalken*.

SFS 1985:367 *Lag om internationella faderskapsfrågor*.

SFS 1986:523 *Förvaltningslag*.

SFS 1991:481 *Folkbokföringslag*.

SFS 1992:247 *Förordning med instruktion för utrikesrepresentation*.

SFS 2001:82 *Lag om medborgarskap*.

SFS 2001:218 *Medborgarskapsförordning*.

SFS 2001:453 *Socialtjänstlagen*.

SFS 2001:589 *Förordning om behandling av personuppgifter i Skatteverkets folkbokföringsverksamhet.*

SFS 2006:351 *Lag om genetisk integritet.*

Singer, A. (2000). *Föräldraskap i rättslig belysning.* Avhandling för doktorsexamen, Uppsala universitet.

Singer, A. (2006). "Mater semper certa est"? *Juridisk Tidskrift.* 2006-07, No. 2, 424-431.

Smerdon, N. (2008). Crossing bodies, crossing borders: International surrogacy between United States and India. *Cumberland Law Review*, 39, (1), 16-85.

SOSFS 2003:14 *Socialstyrelsens allmänna råd om socialnämndens handläggning av vissa frågor om vårdnad, boende och umgänge.* Stockholm: Socialstyrelsen.

SOSFS 2011:2 *Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om socialnämndens utredning och fastställande av faderskap.* Stockholm: Socialstyrelsen.

Socialstyrelsen (2003). *Vårdnad, boende och umgänge: stöd för rättstillämpning och handläggning inom socialtjänstens familjerätt.* Stockholm: Socialstyrelsen.

Socialstyrelsen (2004a). *Sexuell läggning och bemötande i socialtjänsten.* Stockholm: Socialstyrelsen.

Socialstyrelsen (2004b). *Socialt arbete med barn och unga i utsatta situationer. Förslag till kompetensbeskrivningar.* Stockholm: Socialstyrelsen.

Socialstyrelsen (2010). *Handläggning och dokumentation inom socialtjänsten.* Stockholm: Socialstyrelsen.

Surrogatmoderskap. (2011). I *Nationalencyklopedin*. Hämtad november, 11, 2011 från <http://www.ne.se.proxybib.miun.se/lang/surrogatmoderskap>.